

PENTRU O RECONSIDERARE A FENOMENULUI INDOEUROPENIZĂRII*

Se știe astăzi că aproximativ jumătate din populația lumii vorbește o limbă indoeuropeană. Însă cum a luat naștere acest fenomen cultural și cum a evoluat reprezintă, chiar și la ora actuală, probabil cea mai dezbătută problemă a preistoriei. Lucrarea de față nu are nici pe departe intenția de a lămuri această încurcată problemă ci de a expune câteva idei ce au fost lansate în ultimii ani, privitor la o modalitate de rezolvare sau de reconsiderare a fenomenului indoeuropenizării.

Lingvistica¹ și mitologia comparată² au arătat că există o înrudire de limbă și credință, acest lucru fiind de netăgăduit. Până acum s-a admis ca principiu călăuzitor ideea că populațiile pastorale ce locuiau în stepele Ponto-Caspice vorbitoare de dialecte înrudite, clasate ca indoeuropene, au invadat Europa și Asia ducând la dezintegrarea culturilor neolitice bazate pe agricultură și un trai sedentar. În urma osmozei lingvistice și culturale toate aceste regiuni au fost indoeuropenizate³.

Acum câteva decenii această invazie era ușor de acceptat în condițiile în care contrastul între cultura noilor veniți și cea neolitică locală era izbitor, întrucât la acea vreme toate procesele etnoculturale se judecau pe baza unei cronologii foarte scurte ce însuma circa 200 ani⁴.

Continua perfecționare a metodelor de datare a impus o nouă cronologie unde perioada de tranziție amintită se desfășoară pe mai bine de 1500 de ani⁵. Această situație, arată Al. Vulpe "reflectă un proces lung de transformare a societății și civilizației sud-estului european, șocul unei mari migrații fiind evident"⁶.

În ultimii ani, C. Renfrew a analizat aceste aspecte pe o bază mult mai largă. El afirmă că teoriile cu privire la un ținut original fac greșeala fundamentală de a pune semnul egalității între apariția unui complex cultural și apariția unui nou grup lingvistic⁷. Ideea centrală a multor studii este că indoeuropenii au fost nomazi pastorali, aceasta dându-le într-un fel un avantaj de adaptare în mișcarea lor către vest. Totuși, această idee implică destul de greșit faptul că o societate pastorală se leagă de exploatarea

* Vom face referire la reconsiderarea teoriei Marijei Gimbutas.

¹ Cea mai mare parte a limbilor indoeuropene de astăzi, cu excepția bascei, maghiarei, laponei, finlandezei, estonei și a altor câtorva dialecte locale utilizate în special pe teritoriul Rusiei și a altor câteva limbi din Asia, prezintă numeroase corespondențe atât din punct de vedere gramatical, cât și al vocabularului, ce se explică printr-o origine comună. Vezi Th. Simenschi, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, 1981; L. Vlad, D. Slușanschi, *Introducere în studiul limbii și culturii indoeuropene*, București, 1985.

² În problema mitologiei comparate, vezi M. Eliade, *Istoria ideilor și credințelor religioase*; G. Dumézil, *Zei suverani ai indoeuropenilor*, București, 1997. Dumézil arată că există o structură fundamentală a societății și ideologiei indoeuropene. Diviziunii societății în trei categorii: preoți, războinici și agricultori crescători de vite, îi corespunde o ideologie trifuncțională: funcția suveranității magice și juridice, funcția zeilor forței războinice și, în sfârșit, cea a divinității, fecundității și prosperității economice.

³ M. Gimbutas și G. Rachet sunt de părere că leagănul indoeuropenilor ar fi în stepele ponto-caspice de unde aceștia s-au revărsat către Europa și Asia în trei valuri. Primul (4400-4200 î.Hr.) și al doilea (3400-3200 î.Hr.) au afectat cu precădere Europa, în timp ce al treilea (3000-2800 î.Hr.) a afectat profund și Asia (M. Gimbutas, *Civilizație și cultură*, Ed. Meridiane, București, 1989, p.227-228; în ceea ce privește Anatolia și Orientul Mijlociu, vezi H. L. Thomas, *The Dyspersals of the Indoeuropeans and Concepts of cultural Continuity en Change*, 1977, p.182-183. Referitor la Grecia, vezi G. Rachet, *L'arrivee des Indoeuropeens en Grece et en Asie Anterieure*, în *Indoeuropeans Archeology, language and myths*, New York, 1994.

⁴ În anii '60 se admitea ca dată a sfârșitului neoliticului, circa 2000 î.Hr., începutul epocii bronzului fiind situat pe la 1800-1700 î.Hr.

⁵ Pentru noua cronologie a neo-eneoliticului și a perioadei de tranziție vezi C. M. Mantu, *Câteva considerații privind cronologia absolută a neo-eneoliticului din România*, în *SCIVA*, 3-4. p.213-235.

⁶ Al. Vulpe, *Epoca bronzului în spațiul carpato-dunărean. Privire generală*, în *Comori ale epocii bronzului în Muzeul Național de Istorie a României*, București, 1995, p.17.

⁷ C. Renfrew, *Archeology and language. The puzzle of indoeuropean origins*, New York, 1990, p.94.

economică a Europei Centrale și de Est. Studii recente asupra culturii BellBeaker arată că purtătorii lor, considerați mai înainte nomazi, au fost tot atât de sedentari ca și predecesorii lor⁸.

În neoliticul târziu european a existat o tendință spre o economie de subzistență mai puternică în alte zone, cuprinzând folosirea mai intensă a laptelui, a brânzei, a picilor și a lânii, A. Sherat numind-o "revoluția produselor secundare"⁹, care probabil a permis exploatarea mai intensă a unor zone nefolosite până atunci, mai ales prin păstorit; deci transhumanța se va fi amplificat la acea dată. Dar centrul și vestul Europei nu corespunde unui pastoralism nomad cu adevărat. Aici e vorba de manifestări marginale acolo unde economia agrară nu prea așea succes. Dezvoltarea pastoralismului în neoliticul târziu în unele regiuni trebuie să fi umplut o nișă ecologică care nu a fost prea bine exploatată anterior. A fost deci completat modelul existent, nu a fost înlocuit¹⁰.

Interesantă este și întrebarea cum a apărut această economie pastorală în stepă? C. Renfrew este de părere că pastoralismul nomad este, în parte, dependent de existența unor agricultori. Deci, pastoralismul nomad se dezvoltă din cultivarea mixtă și din păstorit, când un model de transhumanță se poate adapta la un adevărat nomadism, potrivit mult mai dificilului mediu stepic¹¹.

Ward Goodenough afirmă că odată stepa cucerită a devenit inevitabil o sursă de migrație din exterior. Până să fie cucerită, stepa era un pustiu așteptând populațiile de la periferie să dezvolte o tehnologie care le-ar fi permis mutarea aici și exploatarea stepei. Goodenough concluzionează cu privire la culturile kurgan că acestea își au originea, la începutul mileniului IV î.Hr., într-o zonă care mărginește regiunea ocupată de populațiile Cucuteni-Tripolie ce practicau o economie mixtă: cultivarea pământului și păstorit. Goodenough vede aici "cadrul evolutiv al nomadismului pastoral ca o adaptare a unei vechi tradiții europene la un mediu stepic mult mai dificil"¹². Această opinie are consecințe revoluționare asupra teoriei ținutului originar. Acest lucru înseamnă că pătrunderea sau colonizarea inițială a stepelor a început din vest. Prima limbă a stepelor vestice trebuie pe aceste baze să fi fost limba vorbită de cultivatorii ținuturilor învecinate la vest.

Dezvoltarea pastoralismului nomad în ținuturile stepice are consecințe la fel de importante ca cele ale introducerii agriculturii în Europa. Aici există acum o nouă bază economică care se poate răspândi în stilul "*Wave of advance*". Toate aceste transformări au avut consecințe și în plan spiritual a credințelor religioase, determinând și transformări de ordin cultic.

Nu putem nega totuși și unele migrații locale, acestea datorită mobilității impuse de traiul nomad. De exemplu: sfârșitul culturii Gumelnița în zona Dunării de Jos a fost grăbită de pătrunderea aici a unor triburi venite dinspre gurile Niprului¹³.

În schimb, sfârșitul culturii Cucuteni-Tripolie este cu totul diferit: apare mai degrabă ca o transformare lentă a aceleiași populații¹⁴.

Aceste comentarii critice nu înseamnă că studiile M. Gimbutas nu au venit cu destule observații relevante cu puncte care se cer explicate. Arheologii români și ucrainieni au arătat, pe bună dreptate, că după culturile Cucuteni și Tripolie în aceste zone urmează stiluri ceramice care au foarte multe asemănări cu cele ale stepelor¹⁵.

În baza acestor constatări, C. Renfrew afirmă că odată ce noua economie pastorală a stepelor s-a

⁸ *Ibidem*, p.87 și următoarele. Alasdair Wittlich afirma că fenomenul nu a fost etnic, fiind un larg și de durată proces de schimbări sociale, în care nevoile comune de coeziune au fost treptat înlocuite de creșterea statutului individual (ca ecou al competiției pentru resursele rare).

⁹ *Ibidem*, p.96.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p.97.

¹² *Ibidem*, p.98.

¹³ P. Roman, *Forme de manifestare culturală din eneoliticul timpuriu și perioada de tranziție spre epoca bronzului*, în *SCIVA*, 1/1981, p.26.

¹⁴ E. Comșa, *Unele probleme privind populațiile de stepă din N-V Mării Negre din perioada eneolitică până la începutul epocii bronzului*, în *SCIVA*, 3/1978, p.353-365.

¹⁵ A.D. Opreșcu, *Vecinii estici și nord estici ai triburilor Cucuteni-Tripolie*. în *SCIVA*, 3/1983, p. 222-235 cu bibliografia.

înrădăcinat, granița arabil-stepă se va fi deplasat undeva spre vest¹⁶.

Ceea ce poate fi în realitate o evoluție de la cultivarea mixtă la pastoralism, poate apărea în înregistrarea arheologică ca o mișcare spre vest a triburilor de păstori¹⁷.

Analizând acest context, Renfrew crede că limba acestor păstori stepici era deja indoeuropeană. Limba trebuie să fi derivat din cea a comunităților Cucuteni-Tripolie, care erau la începutul tranziției către pastoralism nomad de la marginile stepei. Dar atunci se pune întrebarea: cum va fi putut avea loc indoeuropenizarea? Tot Renfrew vine cu soluția (reluând câteva idei mai vechi), afirmând că originile limbilor indoeuropene ar fi de căutat în epoca primilor agricultori din Orientul Apropiat și Anatolia, care vorbeau o formă veche de indoeuropeană. Odată cu difuziunea agriculturii din Europa prin Grecia s-ar fi răspândit și limbile indoeuropene. Ulterior ele se vor regionaliza, rezultatul fiind limbile de astăzi. La un nivel mai detaliat mai este mult de lucrat pentru a cerceta și a stăruie pe aceste idei, dar, din punct de vedere al Europei ca înreg, este greu de crezut că a existat vreo mișcare de populație semnificativă și susținută din est spre centrul Europei în mileniul IV î. Hr.

Preistoria diferitelor regiuni ale Europei arată, cu câteva excepții, o continuitate importantă încă din epoca primilor agricultori. Deja vechea idee a constructorilor megalitici emigranți este depășită în favoarea originilor locale, în timp ce complexul Beaker a apărut ca rezultat a unei rețele de interacțiuni și schimburi și nu datorită unei mișcări de populații sau impunerii unei elite. La fel și originile metalurgiei cuprului s-au constatat independent în Balcani și Carpați și nu există nici un motiv să credem în vreo mișcare amplă de populații asociată cu răspândirea practicilor metalurgice¹⁸. Nici analiza scheletelor nu confirmă faptul că au existat mari migrații în secolul IV î.Hr. Elementul mediteranoid este manifest în culturile ce succed neoliticul la Dunărea Mijlocie, în timp ce în Europa Centrală caracteristicile populațiilor stepice descresc progresiv de la est spre vest. Populațiile de la începutul epocii bronzului din Europa Centrală nu arată afinități biologice cu populația reprezentată în mormintele Kurgan nord-pontic, după cum afirmă Al. Vulpe¹⁹.

În concluzie, aceste idei și teorii susținute de cercetători ca: C. Renfrew, W. Goodenough, A. Sherret, Al. Vulpe și E. Comșa, ce folosesc în argumentația lor și științele interdisciplinare, au scopul de a redimensiona și a reconsidera vechile teorii care astăzi nu mai au susținere.

SEBASTIAN MATEI
Universitatea "Ovidius"
Constanța

POUR UNE RÉCONSIDÉRATION DU PHÉNOMÈNE DE L'INDO-EUROPEËNISATION

RÉSUMÉ

A la théorie plus ancienne de Marija Gimbutas, avec laquelle on croyait être résolu le problème compliqué de l'indo-européanisation, d'autres théories plus récentes se sont opposées, théories soutenues par Collen Renfrew et Alexandru Vulpe.

Les auteurs mentionnés montrent qu'il n'existe pas une grande migration des steppes ponto-caspiques pendant le millénaire IV a.Hr. conduisant à la désintégration de la vieille Europe mais une transformation économique-sociale de l'ancienne population par l'augmentation de l'élevage des bétails au détriment de l'agriculture. Tous ces échanges ont eu des conséquences aussi sur le plan sociale et spirituel.

Ils comptent sur les suivantes constatations:

¹⁶ C. Renfrew, *op.cit.*, p.98.

¹⁷ Al. Vulpe, *op.cit.*, p.17.

¹⁸ C. Renfrew, *op.cit.*, p.32-33

¹⁹ Al. Vulpe, *op.cit.*, p. 18.

1. L'économie rustique est dépendante de l'inexistence antérieure d'une économie axée sur une agriculture puissante.

2. La steppe ponto-caspienne était peu peuplée, commençant être habitée de l'ouest par les tribus néolithiques, qui ont atteint la technologie nécessaire pour exploiter les steppes.

3. La thèse de la grande migration est contredite par les analyses anthropologiques où l'élément méditerranéen est prépondérant dans l'Europe Centrale et de Nord-Est.